

PROFESORIUS E. VASKOVSKIS APIE CIVILINIO PROCESO TIKSLUS IR PRINCIPUS

Vytautas Nekrošius

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Privatinės teisės katedros profesorius
socialinių mokslų habilituotas daktaras
Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius, Lietuva
Tel. (+370 5) 236 61 70
El. paštas: <vytautas.nekrosius@tf.vu.lt>

Stripsnyje analizuojamos vieno iš žymiausių XIX a. pabaigos XX a. pirmos pusės civilinio proceso teisės mokslo atstovo profesoriaus E. Vaskovskio, nemažą savo gyvenimo dalį dėščiusio Vilniaus (tuo metu Stepono Batoro) universitete, doktrina apie civilinio proceso tikslus ir pagrindinius principus. Įrodoma, kad profesorius buvo tarp pirmųjų Europos mokslininkų, pripažinusių socialinę civilinio proceso funkciją ir viešo pobūdžio jam keliamus tikslus.

The article analyses the doctrine of the objectives and main principles of civil procedure established by prof. E. Waskowski. It is proved that professor was one of the first European scientists, who recognised the social function of civil procedure and an assertion that one of the objectives of civil procedure is based on public interests. Prof. E. Waskowski was one of the most famous scientists in legal community in the turn of 19th century. He worked in Vilnius University (known as University of Steponas Batoras at that time) for a great part of his life, concentrating his scientific career on Civil Procedure law.

Įvadas

Profesorius E. Vaskovskis (E. Waskowski) neabejotinai yra vienas iš didžiausių teisės mokslo autoritetų civilinio proceso teisėje XX a. pradžios Vidurio ir Rytų Europoje. Ne veltui Rusijoje jis yra laikomas Rusijos mokslo atstovu, Lenkijoje – Lenkijos. Kadangi nuo 1924 iki 1939 metų profesorius dėstė universitete Vilniuje (tuo metu – Stepono Batoro universitete) – savas jis atrodo ir mums (juo labiau kad 1925–1926 akademiniams metams buvo išrinktas Teisės fakulteto dekanu). Nekyla jokių abejonų, kad profesorius – viena iš ryškiausių XX a. pradžios asmenybių civilinio proceso moksle. Profesorius gimė (1866 m.) Akermane (miestelis netoli Odesos), augo ir baigė mokslus Odesoje. 1897 m. Odesos universiteto Teisės fakultete pradėjo dėstyti, 1901 m. apgynė daktaro laipsnį (darbo „Civilistikos metodologija“ pagrindu), o nuo 1906 m. ėjo ordinarinio profesoriaus pareigas Imperatoriškajame Novorosijsko universitete¹. 1907 m. už tai, kad nekontroliavo ir neužtikrino, jog studentų susirinkimų turinys būtų išimtinai akademinio pobūdžio, buvo pašalintas iš universiteto prorektorius pareigų, o 1909 m. apskritai atleistas iš universiteto: laikinai (trejus metus) jam uždrausta dirbti valstybės tarnyboje. Pedagoginę veiklą jis atnaujino 1917 m. gegužę. 1924 m. gegužės 22 d. Stepono Batoro universiteto Vilniuje Teisės ir visuomenės mokslų fakulteto taryba vienbalsiai nusprendė pasiūlyti profesoriui eiti ordinarinio profesoriaus pareigas Civilinės teisės katedroje. Fakultete profesorius išdirbo iki 1939 m. rugsėjo, kai po sunkios ligos paprašė būti atleistas. Deja, neabejotinų tolesnių duomenų apie profesoriaus likimą trūksta. Vyrauja nuomonė, kad jis mirė 1942 m. Varšuvoje.

¹ ВАСЬКОВСКИЙ, Е. В. *Курс гражданского процесса*. Москва: Статут, 2016, с. 11.

Kalbant apie profesoriaus indėlį į civilinio proceso mokslą neabejotinai svarbiausiu turi būti pripažįstamas 1913 m. išleistas Civilinio proceso kursas (Курс гражданского процесса)². Vėlesniuose savo veikaluose autorius iš esmės jau vadovavosi minėtame veikale suformuluotomis mintimis ir idėjomis³.

XIX a. pabaiga XX a. pradžia civilinio proceso mokslui svarbi tuo, kad kaip alternatyva liberaliajai civilinio proceso mokyklai Austrijoje susiformavo F. Kleino atstovaujama socialinio civilinio proceso doktrina (įgyvendinta 1896 m. Austrijos ZPO). Pradžioje ši doktrina Europoje turėjo gana mažai šalininkų, nes joje labai stipriai įsišaknijęs požiūris, kad civiliniame procese nėra ir negali būti jokių viešo pobūdžio interesų. Vienas iš žymiausių devyniolikto amžiaus pabaigos dvidešimto amžiaus pradžios liberaliojo civilinio proceso teorijos šalininkų vokiečių A. Wach'as taip apibūdina civilinio proceso tikslus: „Civilinio proceso tikslas yra užtikrinti tinkamą ir teisėtą valstybinį ginčo išnagrinėjimą. Civilinio ginčo prigimtis lemia esminius skirtumus tarp baudžiamojo ir civilinio proceso. Civilinis ginčas yra pagrįstas materialiais ir formaliais dviejų šalių santykiais, juo nėra suinteresuota valstybė, kartu ir jai atstovaujanti institucija – teismas. Šiame procese atsisakoma inkvizicinio principo, o jo pradžia, eiga, turinys ir pabaiga priklauso tik nuo šalių valios.“⁴ Prof. Vaskovskis yra vienas iš nedaugelio, kuris išlikęs iš esmės liberaliojo proceso šalininku sugebėjo išvelgti ir tam tikrą socialinio proceso doktrinos teigiamų ypatybių. Jis šias dvi koncepcijas sujungė į vieną logišką visumą. Taip profesorius tapo vienu iš pirmųjų mokslininkų, atnešusių pozityvią žinią apie socialinio civilinio proceso idėjas į tuometės Rusijos imperijos civilinio proceso mokslą.

Tyrimo tikslas ir objektas – išanalizuoti profesoriaus Vaskovskio suformuotą doktriną apie civilinio proceso tikslus ir pagrindinius principus bei atskleisti jos įtaką Lietuvos civilinio proceso teisės raidai.

Tyrimo metodai – straipsnyje naudoti istorinis, lyginamasis ir analitinis mokslinio tyrimo metodai.

Nors profesorius Vaskovskis yra puikiai žinomas civilinio proceso moksle, tačiau iki šių dienų jo pažiūros nebuvo plačiau analizuotos – paprastai apsiribota jo darbų perleidimu bei gyvenimo tyrimu. Todėl šis straipsnis – vienas iš pirmųjų bandymų išanalizuoti profesoriaus suformuotą doktriną svarbiausiais civilinio proceso teisės klausimais.

Tyrimas

Civilinio proceso esmė. Apibūdinamas civilinio proceso esmę profesorius teigia, kad „ginčo teisenos, siauruoju požiūriu, esmė yra teisminiu keliu patikrinti ir galutinai patvirtinti vienos iš ginčo šalių reikalavimų teisėtumą ir pagrįstumą“⁵. Kitaip tariant, valstybė civilinio proceso įstatymais suteikia šalims ginčo nagrinėjimo mechanizmą, o nepriklausomas teismas įvertina šalių pateiktų įrodymų ir argumentų teisėtumą ir pagrįstumą. Akivaizdu, kad tai klasikinis liberalus požiūris į civilinio proceso tikslus ir esmę. Kita vertus, profesorius jau kalba apie tai, kad teismo sprendimas turėtų atitikti materialiosios tiesos kriterijų, kad reikia derinti rungimosi ir inkvizicinę proceso formą įvedant teismo „instruktavimo taisyklę“⁶. Jis vienas iš pirmųjų Rusijos imperijoje suformulavo proceso koncentruotumo principą, o tai savo ruožtu jau yra akivaizdūs socialinio civilinio proceso momentai.

Civilinio proceso principai. Dispozityvumo principas. Apibūdinamas šio vieno iš svarbiausių civilinio proceso principų turinį profesorius dar kartą akivaizdžiai įrodė savo liberalų požiūrį į civilinį procesą, nes nagrinėjant civilinį ginčą matė išimtinai privatų interesą. Jis teigė, kad „valstybei yra

² ВАСЬКОВСКИЙ, Е. В. *Курсъ гражданского процесса*. Москва, 1913, с. 688.

³ ВАСЬКОВСКИЙ, Е. В. *Учебникъ гражданского процесса*. Москва, 1914, с. 571; WASKOWSKI, E. *System procesu cywilnego*. Wilno, 1932, s. 219.

⁴ WACH, A. *Vortraege ueber die Reichszivilprozessordnung*. Bonn, 1896, S. 2.

⁵ ВАСЬКОВСКИЙ, Е. В. *Учебникъ гражданского процесса*. Москва, 1914, с. 3.

⁶ ВАСЬКОВСКИЙ, Е. В. *Курсъ гражданского процесса*. Москва, 1913, с. 395.

visiškai tas pats, ar namų savininkai ima nuomos mokesį iš savo nuomininkų, ar leidžia jiems gyventi savo namuose nemokamai; ar autoriai gauna honorarą iš leidėjų, ar bendradarbiauja neatlygintinai; pagaliau, ar įpėdiniai priima palikimą, ar jo atsisako. Kas nori įgyvendinti savo teises, pats turi tuo rūpintis⁷. Taigi dispozityvumo principo esmė yra apibūdinama dviem lotyniškoms sentencijomis – *nemo invitus agere cogitur* (niekas negali būti priverstas pateikti ieškinį prieš savo valią) ir *nemo iudex sine actore* (nėra teisėjo be ieškovo). Pagaliau, kaip teigė profesorius, jeigu nuo teisės turėtojo priklausomai ginti ar ne savo menamai pažeistą teisę, tik jo valioje turi būti sprendimas naudotis arba ne įstatymo suteikiamomis priemonėmis šiam tikslui pasiekti. Šį principą profesorius priskiria besąlyginių grupei, nes net ir tuo atveju, jeigu įstatymų leidėjas numatytų jo išimtis, jomis nebūtų įmanoma pasinaudoti be suinteresuotų asmenų valios⁸. Kartu autorius pripažįsta, kad šio principo besąlygiškumas nereiškia jo absoliutumo. Anot jo, šalių teisė disponuoti savo procesinėmis teisėmis turi tam tikras ribas⁹:

- būdamas privačios autonomijos rezultatu dispozityvumo principas negali peržengti jos ribų;
- kiekviena šalis, įgyvendindama savo procesines teises, negali pažeisti kitos ginčo šalies procesinių teisių;
- įgyvendindama savo procesines teises šalis privalo laikytis įstatymų nustatytos procesinės formos.

Proceso formalizmo principas. Apibūdindamas šį principą profesorius teigė, kad procesas – tai įstatymo sureguliuota šalių kova, kurioje šalys turi tam tikras garantijas siekiant užtikrinti šios kovos sąlygų vienodumą. Todėl procese šalys gali naudoti tik įstatymo numatytas priemones, nustatyta tvarka ir eiliškumu. Kita vertus, aiškiai matoma ir socialinio proceso idėjų įtaka profesoriaus doktrinai. Apibūdindamas šį principą jis teigė, kad procesinis formalizmas, nepaisant jo būtinumo, kelia nemažą pavojų galimybei nustatyti materialiąją tiesą procese. Todėl, jo nuomone, įstatymų leidėjas, viena vertus, turėtų įtvirtinti tik tokius formalumus, be kurių iš principo būtų sunkiai įsivaizduojama normali proceso eiga. Kita vertus, teismai turi turėti teisę leisti šalims ištaisyti dėl svarbių priežasčių padarytą klaidą¹⁰. Tad net ir praėjus daugiau nei šimtmečiui yra sunku nesutikti su mintimi, kad, aiškindami įstatymo nuostatas, susijusias su formalumų nustatymu, turėtume vadovautis tuo, jog jie įvedami siekiant sutvarkyti ir susisteminti procesą, o ne pridaryti šalims įvairių „slapukų“ procese bei apsunkinti teismui pažinimo ir teisių gynimo procesą¹¹.

Kitas ne mažiau svarbus civilinio proceso principas – neabejotinai *rungimasis*. Būdamas aiškus šio principo šalininkas, profesorius skyrė pakankamai daug dėmesio jo teigiamų ir neigiamų ypatumų analizei. Profesorius skiria šias rungimosi principo teigiamas ypatybes¹²:

- faktinę bylos pusę geriau gali atskleisti tie, kurie ją geriau žino, kurie geriau žino, kokiais įrodymais gali būti pagrįsta viena ar kita aplinkybė ir kur tie įrodymai yra. Šiuo požiūriu šalių situacija yra geresnė nei teismo, nagrinėjančio bylą;
- ginčo šalys labiau nei kuris kitas ir visada labiau nei teismas yra suinteresuotos išsiaiškinti faktines bylos aplinkybes, nes kiekviena šalis siekia nugalėti procese;
- teisių, apie kurias kalbama civiliniame procese, pobūdis neleidžia naudoti inkvizicinio principo. Piliečių santykius jų asmeniniame gyvenime lemia privatinės teisės ir valstybės valdžios kišimasis į jas yra ypač nepageidaujamas. Asmeninis ir ypač šeimos gyvenimas turi būti neliečiamas, nes antraip piliečiai daugeliu atvejų atsisakys kreiptis į teismą ir stengsis savo problemas spręsti kitais būdais;

⁷ ВАСЬКОВСКИЙ, Е. В. *Курсъ гражданского процесса*. Москва, 1913, с. 365.

⁸ Ten pat, p. 369.

⁹ Ten pat, p. 369–370.

¹⁰ Ten pat, p. 374.

¹¹ Ten pat.

¹² ВАСЬКОВСКИЙ, Е. В. *Курсъ гражданского процесса*. Москва, 1913, с. 380–383.

- rungimosi principas yra logiška formaliojo dispozityvumo principo tęsa;
- inkvizicinio principo įgyvendinimas sukeltų didelį pavojų bylą nagrinėjančio teismo pareigai išlikti nešališkam, objektyviam ir šaltakraujiškam;
- rungimosi principas padalija atsakomybę už tinkamą bylos išnagrinėjimą tarp teismo ir ginčo šalių bei skatina šalių iniciatyvą procese;
- pagaliau inkvizicinio principo įgyvendinimas civiliniame procese yra neįmanomas ir todėl, kad tokia proceso forma šimtus kartų padidintų teismo darbo krūvį ir tai taptų nepakeliama našta teismų sistemai.

Visos „grynojo“ rungimosi principo neigiamos savybės, minimos autoriaus, – tai socialinio civilinio proceso ir pirmiausia F. Kleino pozicija ir argumentai, išdėstyti kūrinyje „Pro futuro“. Minimieji tokie pagrindiniai šio principo trūkumai¹³:

- materialinių subjektinių teisių gynimu suinteresuoti ne tik jų turėtojai, bet ir valstybė, nes šių teisių visuma sudaro teisėtvarką, o ją užtikrinti yra viena iš svarbiausių valstybės funkcijų. Todėl, siekdama palaikyti teisėtvarką, valstybė privalo rūpintis, kad kiekvienas ginčas teisme būtų sprendžiamas teisingai. Tik tada bus tinkamai garantuota asmens laisvė ir neliečiamumas, sudarantys teisėtvarkos pagrindą. Neigdamas šį argumentą profesorius teigia, kad valstybė nėra tiesiogiai suinteresuota privatinės – teisinės teisėtvarkos vykdymu. Jo nuomone, šioje srityje valstybė bus įgyvendinusi visas savo užduotis, jeigu suteiks šalims galimybę išspręsti savo ginčą nešališkame valstybiniame teisme;
- vyraujant rungimosi principui teismas yra paverčiamas bedvase mašina, kuri priverčiama judėti išimtinai šalių ir tampa paklusniu įrankiu jų rankose. Tokia situacija neatitinka teismo, kaip valstybės valdžios atstovo, reikšmės ir svarbos. Profesoriaus nuomone, šis priekaištas yra grindžiamas nesusipratimu, nes rungimosi principas jokiu būdu nesuteikia šalims galimybės keisti teismui priskirtų funkcijų apimtį. Nuo šalių valios priklauso tik procesinės medžiagos, su kuria kuria dirbs teismas, apimtis ir sudėtis. Nuo to teismo funkcijos niekaip nesikeičia;
- rungimosi principas leidžia teismui išnagrinėti ne visas bylos aplinkybes, o tik tas, kurias pateikė šalis, ir tik tokia forma, kuria jos teismui pateiktos. Tai gali sukelti situaciją, kai formaliai teisingas sprendimas faktiškai toks nebus. Procesas turi tarnauti realiems gyvenimo poreikiams, teismas turi ginti iš tikrųjų egzistuojančius teisinius santykius ir užtikrinti tikrosios teisės atkūrimą, o ne sodinti į sostą „teisės šmėklą“. Šiems tikslams įgyvendinti teismas turi galėti pats tirti faktines bylos aplinkybes.

Atsakydamas į šį priekaištą profesorius teigė, kad piliečio interesas turėti galimybę pririnkus kreiptis į teismą ir jam dalyvaujant įgyvendinti savo teisinius reikalavimus. Teismo užduotis procese yra patikrinti, ar iš tiesų egzistuoja ieškovo nurodytos aplinkybės, tokios, kokias šis nurodė, ir ar siūloma taikyti tinkama teisės norma. Jeigu teismas pats pradėtų aiškintis faktines bylos aplinkybes, jis susigretintų su viena iš šalių ir, priimdamas sprendimą, turėtų tikrinti savo paties išvadas;

- tam, kad galėtų atskleisti materialiąją tiesą, teismas privalo turėti neribotų galimybių išsiaiškinti faktines bylos aplinkybes. Apriboti teismo galias rungimosi principu reiškia pripažinti, kad proceso tikslas yra nustatyti formaliąją tiesą.

Šiuo atveju, profesoriaus manymu, būtent rungimosi principas ir leidžia geriausiai užtikrinti materialiosios tiesos atskleidimą procese, o tam tikri atvejai, kai to padaryti nepavyksta, jokiu būdu nepažeidžia šio principo reikšmės;

- rungimosi principas, kuris yra grindžiamas šalių interesų apsauga, iš tikrųjų jų neapsaugo, nes daro neįmanomu teismo įsikišimą byloje turint tikslą padėti tai šaliai, kuriai tos pagalbos iš tiesų reikia.

¹³ ВАСЬКОВСКИЙ, Е. В. *Курсъ гражданского процесса*. Москва, 1913, с. 384–390.

Anot profesoriaus, ši baimė yra akivaizdžiai perdėta, nes pareikšdamas ieškinį ieškovas visiškai nenori suteikti teismui *carte blanche* tiriant jo asmeninį gyvenimą. Kartais šalis gali pasirinkti pralaimėti procesą, kad tik nebūtų atskleistas tam tikros jos asmeninio ar šeimos gyvenimo aplinkybės (pvz., intymus susirašinėjimas);

- rungimosi principas gali būti naudingas tik jeigu abi ginčo šalys yra vienodai pajėgios priešinkės. Tačiau jeigu šalių jėgos nėra lygios, rungimosi rezultatas bus tik stipriojo pergalė prieš silpnesnį, turtingo prieš mažiau pasiturintį ir pan. Tai jau prieštarauja pačiai teisingumo esmei.

Šis argumentas autoriaus yra pripažįstamas, tačiau nurodoma, kad, siekiant išvengti įvardytos situacijos, ir buvo įvestas privalomas advokatų dalyvavimas, kai bylą nagrinėja teisėjų kolegija;

- Dėl rungimosi principo teismas atsidūria nepakeliamoje padėtyje. Negalėdamas padėti akivaizdžiai silpnesnei šaliai, kuri konkrečiu atveju yra teisi, tačiau neturi gebėjimų šią tiesą įrodyti teisme, teismas yra priverstas nugalėtoju skelbti asmenį, kuris nėra to vertas.

Ir šiuo atveju pripažįstama, kad šis argumentas turi dalį tiesos, tačiau klasikinis rungimosi principas yra ginamas pasitelkus advokatūros institutą. Tiesa, taip ir neatsakoma į klausimą, kaip elgtis tais atvejais, kai silpnesnė šalis negali dėl finansinių motyvų pasisamdyti advokato.

- Rungimosi principas gali būti visai tikslingas, jeigu abi šalys yra sąžiningos. Tačiau jeigu viena šalis yra nesąžininga, stengiasi nusišluoti svarbius faktus, meluoti ir kitaip trukdyti atskleisti materialiąją tiesą, sąžiningai šaliai gali būti labai sudėtinga kovoti su tokio pobūdžio nesąžiningumu. Padėti šiuo atveju gali tik teismas, turintis galimybę atlikti savarankišką bylos aplinkybių tyrimą.

Į šį priekaištą yra atsakoma, kad vienos iš šalių nesąžiningumas procese yra ne kiek ne pavojingas nei šalies nesąžiningumas sudarant civilinius sandorius. Tačiau juk niekas nereikalauja, kad visi sandoriai būtų sudaromi teismo akivaizdoje.

Lygindamas rungimosi principo teigiamus ir neigiamus ypatumus, profesorius daro vienintelę išvadą, kad rungimosi proceso forma geriau užtikrina materialiosios tiesos nustatymo tikslo įgyvendinimą procese bei atitinka privatų ginamų civilinių materialinių subjektinių teisių pobūdį. Kita vertus, jis taip pat pripažįsta, kad, siekiant efektyvaus šio principo įgyvendinimo, būtina arba įvesti privalomą advokatų dalyvavimą procese, arba įpareigoti teismus teikti šalims pagalbą nustatant faktines bylos aplinkybes. Nagrinėdamas privalomo advokato dalyvavimo institutą autorius nurodo, kad tai ne visada pašalina teismo poreikį įsikišti į faktinių bylos aplinkybių analizę. Be to, nors specialistų pagalba ir yra naudinga, tačiau tai nereiškia, kad įstatymų leidėjas turėtų versti šalis ja naudotis, juo labiau kad už tai dar reikia mokėti¹⁴.

Todėl autorius teikia prioritetą antram būdai, t. y. suteikti tam tikrų galių bylą nagrinėjančiam teismui, siekiant nustatyti materialiąją tiesą byloje. Tad profesorius vienas iš pirmųjų Rusijos imperijoje (kurios sudėtyje tuo metu buvo ir Lietuva bei Lenkija) pradeda kalbėti apie teismo materialųjį vadovavimą procesui. Jis teigia, kad procesas turėtų būti sukonstruotas tokiu būdu, kad jis būtų grindžiamas rungimosi principu, o teismo aktyvumas ir įsikišimas turėtų būti leidžiamas tiek, kiek jisai neprieštarauja rungimosi principui. Teismas neturi turėti galimybės nei riboti šalies jai disponuojant ginčo objektu, nei versti šalies naudotis tam tikromis gynybos priemonėmis, nei galimybės jas taikyti savo iniciatyva be šalių valios. Teismas turi galėti atkreipti šalies dėmesį į būtinumą nustatyti byloje kokį nors faktą, paprašyti paaiškinimų ar išreikalauti įrodymų, kurie jam tapo žinomi vykdant teisėjo pareigas (jeigu suinteresuota šalis tam neprieštarauja). Atsižvelgiant į tai, kad teismas tik nukreipia ir papildoma šalis, ši teismo veikla turėtų būti apibūdinama kaip „instruktavimo principas“¹⁵.

¹⁴ ВАСЬКОВСКИЙ, Е. В. *Курсъ гражданского процесса*. Москва, 1913, с. 392.

¹⁵ WAŚKOWSKI, E. *System procesu cywilnego*. Wilno, 1932, s. 122.

Civilinio proceso *koncentruotumo principas*. Profesorius yra vienas pirmųjų šioje Europos dalyje, įvardijęs proceso koncentruotumą kaip savarankišką civilinio proceso principą. Tai rodo akiivaizdžią F. Kleino ir socialinio civilinio proceso idėjų įtaką jo pažiūroms. Proceso koncentruotumo turinį profesorius atskleidžia per procesinės medžiagos koncentraciją, kuria teismui ir šalims turi būti užtikrinta galimybė išnagrinėti ginčą per vieną teismo posėdį. Analizuodamas procesinės medžiagos koncentruotumo pranašumus, profesorius nurodo, kad teismas susidarys gerokai aiškesnį ginčytinos situacijos vaizdą, jeigu jis tame pačiame teismo posėdyje prieš priimdamas sprendimą apklaus visus liudytojus, išnagrinės visus dokumentus ir atliks visų kitų įrodymų tyrimą. Esant procesinės medžiagos koncentracijai, teisėjo sąmonėje susiformuoja gyvas ir aiškiai struktūrizuotas bylos vaizdas, o jeigu įrodymai yra tiriami dalimis, teismas yra priverstas „baltais siūlais“ į vieną vaizdą sudėti ne visada derančias blankių atsiminimų ištraukas¹⁶. Šešėline proceso koncentruotumo principo puse nurodoma tai, kad visos procesinės medžiagos sukonzentravimas tyrimui viename teismo posėdyje yra sudėtingas, o dažnai ir neįmanomas sudėtingose ir didelės apimties bylose. Tokiose bylose patogiau tirti medžiagą dalimis¹⁷.

Anot profesoriaus, šios problemos visiškai neišsprendžia ir teismo posėdžio protokolas, nes jis negali kokybiškai pakeisti tiesioginio teismo įspūdžio, kuris gaunamas jam tiesiogiai tiriant įrodymus.

Be to, pažymima, kad procesinės medžiagos koncentracija yra tiesiogiai susijusi su šalių teise pateikti naujus įrodymus iki teismui išeinant į pasitarimo kambarį, o tai atveria plačių galimybių vilkinti procesą.

Vis dėlto profesorius yra įsitikinęs, kad įvardyti proceso koncentruotumo trūkumai nepaneigia jo svarbos, nes pasireiškia toli gražu ne visada ir tik ypatingomis aplinkybėmis. Neigiamas šių aplinkybių poveikis gali būti neutralizuojamas kitomis procesinėmis priemonėmis. Šioms priemonėms būtų galima priskirti draudimą viename ieškinyje reikšti kelis reikalavimus, kurie nėra glaudžiai susiję, rašytinis pasirengimas teisminiam nagrinėjimui, įpareigojimas šaliai, kaltai dėl tyčinio proceso vilkinimo, apmokėti bylinėjimosi išlaidas, procesinės baudos skyrimas ir pan.¹⁸

Su proceso koncentruotumo principo įgyvendinimu neatsiejamai civiliniame procese yra susijęs ir *draudimas šalims piktnaudžiauti procesinėmis teisėmis*. Nors šis draudimas iš esmės yra svetimas liberaliojo civilinio proceso modeliui, kuriame vyrauja ginčo šalies visiškos arba beveik visiškos laisvės disponuoti savo procesinėmis teisėmis idėja, profesorius pripažįsta būtinybę kovoti su procesiniais piktnaudžiavimais. Šią savo iš esmės socialinio civilinio proceso teorijos idėją jis grindžia tuo, kad procesinės teisės šalims yra suteikiamos tam, kad naudojantis jomis teismui būtų teikiama pagalba teisingumo vykdymo ir materialiosios tiesos nustatymo srityje. Ir kiekvienu atveju, kai šalys atlieka kokius nors veiksmus, prieštaraujančius šiems tikslams, jos tuo pačiu peržengia procesinių teisių turinio ribas, t. y. piktnaudžiauja šiomis teisėmis. Jeigu tai daroma tyčia, bylą nagrinėjantis teismas turi galėti imtis įstatyme nustatytų priemonių, kurios padėtų užkirsti kelią tokio pobūdžio piktnaudžiavimui (jau minėta pareiga apmokėti bylinėjimosi išlaidas, atlyginti šalies patirtus dėl piktnaudžiavimo nuostolius ar procesinę baudą)¹⁹.

Laisvo įrodymų vertinimo principas. Analizuojamuose darbuose daug dėmesio skiriama ir laisvo įrodymų vertinimo principui pagrįsti. Profesorius išsamiai išanalizavo visus galimus įrodymų vertinimo teisme būdus (kai įstatyme įtvirtinami aiškūs ir imperatyvūs įrodymų vertinimo ir jų hierarchijos kriterijai (formalaus įrodinėjimo sistema); kai teismui suteikiama galimybė visiškai laisvai ir nekont-

¹⁶ ВАСЬКОВСКИЙ, Е. В. *Учебник гражданского процесса*. Москва, 1914, с. 162.

¹⁷ Ten pat, p. 163.

¹⁸ Ten pat.

¹⁹ ВАСЬКОВСКИЙ, Е. В. *Курсь гражданского процесса*. Москва, 1913, с. 611–614.

roliuojamai vertinti įrodymus vadovaujantis vidiniu įsitikinimu (teismo laisvo vidinio įsitikinimo sistema) ir kai teismai vertina įrodymus vadovaudamiesi vidiniu įsitikinimu, bet daromas išvadas privalo motyvuoti (teismo laisvo įrodymų vertinimo sistema arba materialioji įrodinėjimo teorija)). Anot profesoriaus, būtent materialiojo įrodinėjimo teorija geriausiai atitinka vieną iš svarbiausių istorinio tyrimo tikslų, kad kiekvienam įrodymui turi būti suteikta ta reikšmė, kurios jis yra vertas atsižvelgiant į jo turinį. Šios teorijos vyravimas neleidžia bylą nagrinėjančiam teismui tik paviršutiniškai susipažinti su bylos aplinkybėmis ir vadovautis bendru vaizdu. Atvirkščiai, laisvo įrodymų vertinimo sistema verčia teisimą įsitikinti savo įspūdžių tikrumu, išsiaiškinti, kuo šie įspūdžiai yra grindžiami ir motyvuoti juos sprendime, kad kiti asmenys ir ypač aukštesnės instancijos teismas galėtų patikrinti daromų išvadų pagrįstumą²⁰.

Taigi, pripažindamas tam tikrą teismo aktyvumo poreikį ir tikslą sprendimu byloje nustatyti materialiąją tiesą, profesorius tuo pačiu, nors tiesiai to ir nepasako, pripažįsta, jog civilinis procesas turi ir tam tikrą viešojo pobūdžio tikslų, kurių egzistavimą nuosekliai neigė liberaliojo civilinio proceso mokyklos atstovai, o grindė pirmiausiai F. Kleinas. Tai, kad profesorius savo pažiūromis buvo gana arti socialinio civilinio proceso teorijos, įrodo ir ta aplinkybė, kad kaip savarankišką jis išskiria *procesu koncentruotumo principą*²¹ (tiesa, proceso koncentruotumą jis supranta kiek siauriau, nei yra suprantama šiuolaikiniame civilinio proceso moksle, t. y. išimtinai kaip procesinės medžiagos koncentraciją. Tačiau atsižvelgiant į tai, kad tai buvo vienas iš pirmųjų Europos mokslininkų, pripažinusių šio principo egzistavimą, jis nusipelno būti vadinamas tikrai pažangiu ir drąsiu). Šio principo įtraukimas į visas išvardytas profesoriaus mokymo priemones akivaizdžiai rodo, kad jis nebuvo konservatyvus liberalas. Reikėtų kalbėti apie profesorių kaip apie liberaliosios civilinio proceso mokyklos atstovą, kuris buvo atviras naujoms idėjoms ir pripažino jau minėtus liberaliojo civilinio proceso trūkumus. Be to, profesorius nemažai dėmesio skyrė pasirengimo teisminiam nagrinėjimui stadijos svarbai, akcentuodamas, jog tinkamas pasirengimas garantuoja veiksmingiausią procesinės medžiagos koncentraciją. Kalbant apie profesoriaus pažiūras, taip pat reikėtų atkreipti dėmesį į jo požiūrį teismų sprendimų kontrolės formų atžvilgiu. Jis pasisakė už visišką apeliacijos ir kasacijos sistemos įgyvendinimą. Tad į apeliaciją jis žvelgė kaip į galimybę pakartoti bylos nagrinėjimą iš naujo aukštesnės instancijos teisme²² su visais iš to plaukiančiais padariniais, t. y. laisve apeliacinėje instancijoje pateikti naujus įrodymus ir pan. Šiuo požiūriu profesorius buvo nuoseklus liberaliosios mokyklos atstovas.

Būtų galima dar daug kalbėti apie profesoriaus suformuotą civilinio proceso teisės mokyklą, tačiau išvardyti dalykai labiausiai išskyrė profesorių iš kitų jo amžininkų. Kalbant apie jo mokymo įtaką Lietuvos civilinio proceso teisės raidai ir mokslui, derėtų išskirti du istorinius etapus – tarpukario ir šiandienos Lietuvos civilinį procesą.

Tarpukario Lietuvoje nebuvo sukurta nacionalinio civilinio proceso kodekso. Tai lėmė kelios priežastys – pirmiausiai Lietuvos nepriklausomybė iki pakartotinės okupacijos truko santykinai trumpai; antra, šiuo laikotarpiu galiojęs 1864 m. Rusijos imperijos Civilinės teisenos įstatymas buvo gana pažangus to meto teisėkūros pavyzdys, kurio pagrindu buvo Prancūzijos 1806 m. CPK. Šis įstatymas esmingiau Lietuvoje buvo pataisytas tik 1933 m. suaktyvinant teismo vaidmenį ir įvedant profesoriaus minėtą teismo instruktavimo principą. E. Vaskovskio kūriniuose rusų kalba yra tiriamas būtent Rusijos imperijos 1864 m. procesinis įstatymas. Tad akivaizdu, kad jo kūriniai buvo skaitomi ir iš jų mokomasi. Tai įrodo ir ta aplinkybė, kad Universiteto bibliotekoje esančioje 1913 m. knygoje dar yra išlikęs

²⁰ ВАСЬКОВСКИЙ, Е. В. *Курс гражданского процесса*. Москва: Статут, 2016, с. 394.

²¹ ВАСЬКОВСКИЙ, Е. В. *Курс гражданского процесса*. Москва, 1913, с. 413; ВАСЬКОВСКИЙ, Е. В. *Учебник гражданского процесса*. Москва, 1914, с. 162; WAŚKOWSKI, E. *System procesu cywilnego*. Wilno, 1932, s. 132.

²² ВАСЬКОВСКИЙ, Е. В. *Учебник гражданского процесса*. Краснодар, 2003, р. 341.

Vytauto Didžiojo universiteto antspaudas, knygoje daug vietų, pažymėtų pieštuku, ir kitų akivaizdžių įrodymų, kad iš profesoriaus knygų buvo studijuojama. Profesoriaus pavardė ir idėjos ne kartą minimos vieninteliame tarpukariu lietuvių kalba išleistame civilinio proceso vadovėlyje²³. Pagaliau visai realu, kad minėti 1933 m. pakeitimai taip pat buvo iš dalies nulemti profesoriaus pažiūrų.

Apie profesoriaus mokymo įtaką sovietiniu laikotarpiu kalbėti beveik netenka, tačiau, rengiant šį straipsnį, vietoje skirtuko pavyko rasti ranka prirašytą lapą su profesoriaus minčių konspektu. Tai yra akivaizdus įrodymas, kad ir tarybiniais laikais profesoriaus kūriniai mokslininkų buvo „tyliai“ skaitomi, o juose esančiomis mintimis, nors ir ribotai, buvo naudojamos tiek paskaitų metu, tiek ir mokslinėje veikloje.

Lietuvai 1990 m. atkūrus nepriklausomybę, civilinio proceso reformos būtinumas iškilo gana greitai, nes pakito ne tik politinė, bet ir visa ekonominė sistema. Akivaizdu, kad pradžioje neturėjome šiuolaikinės civilinio proceso literatūros ir žinių apie tai, kaip viskas yra užsienio valstybėse (arba šios žinios buvo labai fragmentiškos). Todėl pirmiausiai buvo pradėti analizuoti ikirevoliucinės Rusijos mokslininkų kūriniai. Šitaip siekta ir geriau pažinti tarpukario Lietuvos teisės sistemą. Taigi profesoriaus, kaip mūsų universiteto (nesvarbu buvęs jo pavadinimas) profesoriaus ir vieno iškiliausių XX a. pirmos pusės mokslininko kūriniai neabejotinai buvo analizuojami.

2003 m. sausio 1 d. įsigaliojusiam naujajame Lietuvos CPK profesoriaus idėjos taip pat randa savo atspindį, ypač, kai kalbama apie proceso socialinę funkciją, kuri nors ir gana atsargiai, tačiau profesoriaus yra pripažįstama. Šiuo metu galiojančio CPK 7 straipsnyje yra įtvirtintas proceso centruotumo ir ekonomiškumo principas; procesinės medžiagos koncentracijai daug dėmesio skiriama pasirengimo teismui nagrinėjimui etape (apskritai paėmus šis etapas tampa bemaž svarbiausiu bylos nagrinėjimo procese). Be to, kodekse yra visiškai įgyvendintas profesoriaus išanalizuotas instruktavimo principas, suteikiantis teismui daugiau galių padedant ginčo šalims. Tad nors ir būtų sunku šiandien pasakyti, kiek profesoriaus E. Vaskovskio sukurta civilinio proceso doktrina tiesiogiai turėjo įtakos naujojo Lietuvos CPK turiniui, tačiau keli dalykai yra tikrai nediskutuotini – pirmiausiai tai, kad nemažai profesoriaus idėjų yra atspindėtos šiandieniam Lietuvos CPK, ir, antra, kad darbo grupės, kurioje teko didelė garbė dalyvauti ir šių eilučių autoriui, rengusios naująjį Civilinio proceso kodeksą (CPK), nariai tikrai žinojo profesoriaus doktrinos kertinius bruožus.

Išvada

Profesoriaus E. Vaskovskio suformuota civilinio proceso mokslinė doktrina buvo ne tik viena iš šiuolaikiškiausių ir pažangiausių XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios Rusijos imperijoje, bet ir turėjo didelę įtaką tarpukario ir šiandienės Lietuvos ir Lenkijos civilinio proceso teisės mokslui bei padėjo apsispręsti dėl civilinio proceso teisės reformos gairių.

LITERATŪRA

Norminiai teisės aktai

1. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas (su pakeitimais ir papildymais), *Valstybės žinios*, 2004-04-06, nr. 36-1340.

Specialioji literatūra

2. ВАСЬКОВСКИЙ, Е. В. *Курсъ гражданского процесса*. Москва, 1913.
3. ВАСЬКОВСКИЙ, Е. В. *Курс гражданского процесса*. Москва: Статут, 2016.

²³ MAČYS, V. *Civilinio proceso paskaitos*. Kaunas, 1924, p. 16.

4. ВАСЬКОВСКИЙ, Е. В. *Учебник гражданского процесса*. Краснодар, 2003.
5. ВАСЬКОВСКИЙ, Е. В. *Учебникъ гражданского процесса*. Москва, 1914.
6. WAŚKOWSKI, E. *System procesu cywilnego*. Wilno, 1932.
7. WACH, A. *Vortraege ueber die Reichszivilprozessordnung*. Bonn, 1896.
8. MAČYS, V. *Civilinio proceso paskaitos*. Kaunas, 1924.

PROFESSOR E. WASKOWSKI: THE OBJECTIVES AND PRINCIPLES OF CIVIL PROCEDURE

Vytautas Nekrošius

S u m m a r y

Professor E. Waskowski was beyond any doubt one of the most famous legal scholars in the turn of 19th century, concentrating his career on civil procedure. Russian, Ukrainian, Polish and Lithuanian academics all proudly claim Prof. E. Waskowski to be a part of their community. Professor started his academic career in Odesa, Ukraine and continued it in many different places, including the Law Faculty of Vilnius University (Steponas Batoras University at a time), where he was working and giving lectures from 1924 till 1939.

The article analyses the doctrine of the objectives and main principles of civil procedure established by prof. E. Waskowski. The uniqueness of his doctrine arises from the fact that being a representative of liberal school of civil procedure, he was (nearly) the first one in the Russian Empire to recognise and accept some of the main ideas of Austrian origin doctrine that civil procedure as well fulfils a social function. According to the Professor, judges should not become passive observers of the process and have to take active steps and be able to give binding instructions to the parties in order for substantive truth to be revealed. Moreover, Prof. E. Waskowski recognised some of the problems arising from adversarial procedure, identified by the author of the Austrian ZPO, F. Klein. He was as well the first one to envisage the principle of concentration in civil procedure.

The ideas of prof. E. Waskowski have made a huge impact on Lithuanian legal tradition during the interwar years. His works were frequently quoted in V. Mačys handbook on civil procedure (published in 1926), which was the sole handbook on this topic at that time. Moreover, the amendments of the Law on Civil Justice in 1933 reflect professor's concept of a judge who has a possibility to give binding instructions to the parties.

Despite the fact that more than half a century had passed, prof. E. Waskowski doctrine was still relevant in Lithuania after regaining independence in 1990. In the light of changing economic and political circumstances there was an urging need to transform Lithuanian legal system, including civil procedure, and little knowledge on how it can be done. Therefore, prof. E. Waskowski ideas were taken as a prototype of civil procedure model based on classical legal principles.

Conclusion can be made that Prof. E. Waskowski legal doctrine was clearly one of the most modern and innovative ideas in the Russian Empire on the verge of the 19th century. It has as well played a significant role in Lithuanian jurisprudence during the interwar years and has substantially affected the decision making process during the reform of Lithuanian civil procedure after regaining independence.

Įteikta 2016 m. gruodžio 18 d.

Priimta publikuoti 2017 m. vasario 23 d.